

Sztuka Afryki

Afrykańska tradycja
– afrykańska
nowoczesność

pod redakcją
Anety Pawłowskiej
i Julii Sowińskiej-Heim

Sztuka Afryki

Afrykańska tradycja
– afrykańska
nowoczesność

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Sztuka Afryki

Afrykańska tradycja
– afrykańska
nowoczesność

pod redakcją
Anety Pawłowskiej
i Julii Sowińskiej-Heim

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Aneta Pawłowska, Julia Sowińska-Heim – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Sztuki
90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

RECENZENT

Małgorzata Szupejko

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Na okładce wykorzystano zdjęcie maski kapeluszonej
Nigeria I połowa XX wieku (z prywatnej kolekcji rodziny Bojarskich)

Publikacja dofinansowana przez Fundację Uniwersytetu Łódzkiego
oraz Katedrę Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07210.15.0.K

Ark. wyd. 7,1; ark. druk. 11,5

ISBN 978-83-8088-321-5

e-ISBN 978-83-8088-322-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Aneta Pawłowska, Julia Sowińska-Heim, Afryka – tradycja czy nowoczesność? Wprowadzenie	7
SZTUKA W KONTEKŚCIE TRADYCJI KULTUROWEJ	19
Olatunji Alabi Oyeshile – Re-teoretyzowanie rodzimej sztuki i estetyki w rozwoju Afryki – na przykładzie ludu Joruba	21
Andrzej Rozwadowski – Powrót do „afrykańskości” w interpretacji południowoafrykańskiej sztuki naskalnej i jego implikacje teoretyczne	39
Magdalena Podsiadły – Maski ludu Nuna w rytuale inicjacji – symbolika i sztuka	71
WSPÓŁCZESNA SZTUKA AFRYKI	93
Aneta Pawłowska – Inspiracje, imitacje i zapożyczenia ze sztuki prymitywnej przez artystów południowoafrykańskich w I połowie XX wieku	95
Renata Díaz-Szmidt, Jakub Jankowski – Pędzel zamiast karabinu – sztuka jako sprzeciw polityczny. Niepokorna twórczość Ramona Esono Ebalé z Gwinei Równikowej	121
Małgorzata Baka-Theis – Postkolonialne hybrydy. Współcześni artyści nigeryjscy wobec problemu tożsamości i historii	157
WYKAZ ILUSTRACJI	181

Aneta Pawłowska
Julia Sowińska-Heim

Katedra Historii Sztuki
Uniwersytet Łódzki

Afryka – tradycja czy nowoczesność?

Wprowadzenie

Tom, który oddajemy do rąk czytelnika jest monografią powstałą z inicjatywy Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego oraz Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata. *Sztuka Afryki. Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność* zawiera rozprawy poświęcone różnym aspektom tradycyjnych i współczesnych kultur Afryki. Polska literatura dotycząca kontynentu afrykańskiego wciąż budzi niedosyt. Zbyt mało jest również dyskusji toczonych na arenie międzynarodowej. Mając to na uwadze, redaktorki niniejszej publikacji zaprosiły do zaprezentowania swoich przemyśleń i pokazania ujęcia problematyki z odmiennej perspektywy zarówno badawczej, jak i geograficznej również wybitnego naukowca spoza Europy – prof. Olatunji Alabi Oyeshile z University of Ibadan w Nigerii¹.

Bogate i różnorodne kultury Afryki pociągają od wieków Europejczyków swoją odmiennością i niepowtarzalnym charakterem. Jednakże zarówno tradycyjna – historyczna, jak i współczesna Afryka wciąż stanowią nie lada wyzwanie dla badaczy kultur tego kontynentu tak ze względu na ich swoistość, jak i bogactwo (wystarczy wspomnieć, że samych języków jest w Afryce około dwóch tysięcy). Wiek XXI przynosi odmienne spojrzenie na kontynent afrykański. To czas, w którym świat zachodni podejmuje próbę wykorzystania zgromadzonej wiedzy antropologicznej o Afryce, równocześnie odcinając się od perspektywy kolonialnej. To także moment, gdy następuje znaczne przewartościowanie jednostronnego widzenia tzw. plemiennych kultur afrykańskich, które długo w zachodnim rozumieniu jakoby nie posiadały sztuki. Założenie owo opierało się na bezkrytycznie powielanym kantowskim koncepcie sztuki i estetyki rozumianych jako formy symboliczne i autonomiczne². Takie ujęcie sztuki, charakterystyczne dla historycznej perspektywy wieków XIX i XX,

¹ Inne teksty anglojęzyczne dotyczące międzynarodowych spotkań badaczy kultur Afryki ukażą się w roczniku „The Artistic Traditions of Non-European Cultures” wydawanym przez Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata.

² B. Dziemidok, *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Warszawa 2002, s. 64–64.

stanowiło przez lata krzywdzący wzorzec interpretacyjny dla odmiennych artystycznie kultur³.

W powstanie publikacji *Sztuka Afryki. Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność* zaangażowane były instytucje naukowe prowadzące szeroko zakrojone badania nad sztuką i historią sztuki, ujęte z globalnej perspektywy, łączące studia historyczne z antropologiczną refleksją, a także akcentujące międzykulturowe, jak również interdyscyplinarne aspekty⁴. Właśnie tym zagadnieniom poświęcono najwięcej uwagi.

O zmianach kulturowych w Afryce, związanych z procesem odchodzenia od tradycyjnych wartości m.in. pod wpływem globalizacji oraz kreolizacji kulturowej⁵, napisano już wiele tomów. Wydaje się, że zmiany te często prowadzą do faktycznej „dekulturacji”, tj. dekompozycji i upadku rodzimego systemu kulturowego wskutek zaniku istotnych treści rodzimej tradycji. Odchodzenie od tradycyjnych wartości wpływa przede wszystkim na przemiany w strukturze społecznej i podtrzymującym ją systemie gospodarczym oraz religijnym, jak również redefinicji zmysłu wspólnoty i solidarności. Prowadzi to do zmian w wielu aspektach życia w Afryce, w tym w życiu codziennym, relacjach społecznych, a także znajduje odzwierciedlenie w sztuce. Pomimo to kultury afrykańskie pozostają wciąż żywotne i nie tracąc swojej specyfiki potrafią się twórczo dostosować do nowych warunków, a nawet adaptować je i zmieniać zgodnie ze swymi tradycjami. Interesujący głos w tej dyskusji zabierają także sami Afrykanie, np. zdaniem filozofa ghańskiego, Kwame Anthony Appiaha, „specyfika afrykańskiej tożsamości jest produktem zapatrzenia się w Europejczyków”⁶.

³ Zagadnienie to analizuje książka A. Kisielewskiego, *Prymitywizm w sztuce awangardy pierwszej połowy XX wieku. Mitologie i obrazy pierwotności*, Biały-stok 2011, zwłaszcza rozdział II *Co to jest prymitywizm*, s. 47–81.

⁴ K. Zijlmans, W. van Damme, *World Art Studies: Art History and Visual Studies in Europe*, ed. M. Rampley, Leiden 2010.

⁵ Ciekawie o tym zjawisku pisze Jacek Jan Pawlik, *Kreolizacja kulturowa we współczesnym Togo*, „Forum Politologiczne. Z Problemów Społeczno-Politycznych Współczesnej Afryki Subsaharyjskiej” 2004, nr 1, s. 15–37.

⁶ K. A. Appiah, *In My Father's House. Africa in the Philosophy of Culture*, Oxford 1993, s. 6.

Jednakowoż z poglądem tym polemizowali liczni goście konferencyjni, którzy przybyli z krajów afrykańskich na łódzką konferencję.

Szwedzki antropolog społeczny Ulf Hannerz wprowadza pojęcie „globalnej ekumeny”, definiując je jako obszar ciągłych interakcji kulturowych, wzajemnej penetracji i wymiany kulturowych treści⁷. Kultury tradycyjne, za jakie często uważa się kultury afrykańskie, to „ekumeny zamknięte”, zlokalizowane w wyraźnych ramach przestrzennych i czasowych. Są wytwarzane, manifestowane i reprodukowane w bezpośrednich interakcjach społecznych, przy współobecności swoich uczestników. Kultura nowoczesna natomiast to „ekumena otwarta”, przekraczająca ramy przestrzenne i czasowe, zwłaszcza dzięki technikom komunikacji i transportu. Współczesna ekspansja kultury sprawia, że ekumena nabiera charakteru prawdziwie globalnego: interakcje i przepływy kulturowe występują w skali całej społeczności ludzkiej. Zdaniem redaktorek niniejszego tomu zjawiska przepływów kulturowych w obrębie ekumeny globalnej są doskonale widoczne na przykładzie postrzegania kultur afrykańskich w Europie i nie są to jedynie przepływy jednokierunkowe. Przykłady fascynacji afrykańską kulturą wizualną przez modernistów są tego najlepszym dowodem.

Istotną kwestią, nurtującą wielu autorów tomu, jest powracające w trakcie polskich kongresów afrykanistycznych pytanie o to, czy sami Afrykanie stają się (czy już są?) „uczestnikami naszego świata”⁸. Globalizacja kulturowa, jako zjawisko, stała się bowiem faktem silnie wpływającym na kontakty międzyludzkie. Rozwój współczesnej polskiej afrykanistyki świadczy o rosnącym zainteresowaniu kontynentem afrykańskim samych badaczy, jak również o społecznym zapotrzebowaniu na ich prace. Zainteresowanie to nie jest ograniczone jedynie do kręgów akademickich. Dowodzą tego coraz liczniejsze inicjatywy podejmowane przez tzw. animatorów życia kulturalnego, organizujących wystawy, koncerty, festiwale filmowe.

⁷ Zob. U. Hannerz, *Powiązania transnarodowe. Kultura, ludzie, miejsca*, Kraków 2007.

⁸ J. J. Pawlik, M. Szupejko, *Wstęp*, [w:] J. J. Pawlik, M. Szupejko (red.), *Afryka na progu XXI wieku. Kultura i społeczeństwo*, t. 1, Warszawa 2009, s. 13.

W książce *Sztuka Afryki. Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność* prezentowane są teksty autorów z różnorodnych polskich ośrodków badawczych i akademickich oraz instytucji kultury: Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Muzeum Etnograficznego w Warszawie. Do zbioru analiz i propozycji interpretacyjnych przedstawionych przez badaczy z polskich uczelni i instytucji kulturalnych, włączony został również tekst uznanego badacza nigeryjskiego, ukazujący niezwykle ciekawe pozaeuropejskie ujęcie problematyki.

Monografia *Sztuka Afryki. Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność* podzielona została na dwa główne działy tematyczne – z myślą o czytelniku, który w ten sposób z większą swobodą będzie mógł korzystać z zawartości książki. Pierwszy z działów, zatytułowany *Sztuka w kontekście tradycji kulturowej*, dotyczy problematyki z zakresu estetyki afrykańskiej. Otwiera go artykuł wybitnego naukowca prof. Olatunji Alabi Oyeshile z University of Ibadan w Nigerii, pt. *Re-teoretyzowanie rodzimej sztuki i estetyki w rozwoju Afryki – na przykładzie ludu Joruba*. Tekst ten wprowadza czytelnika w tematykę estetycznej aprecjacji bogatej i różnorodnej kultury afrykańskiej, a ponadto jest spojrzeniem na Afrykę wyzbytym kolonialnego uprzedzenia. Oyeshile w swoich rozważaniach podkreśla rolę i znaczenie współgrania afrykańskiej tradycji i afrykańskiej nowoczesności. Synergia ta odgrywa znaczącą rolę w procesie kształtowania kultury i sztuki kontynentu. Jednocześnie Olatunji Alabi Oyeshile podkreśla wagę badań dotyczących sztuki i estetyki afrykańskiej prowadzonych w powiązaniu z procesem rozwoju Afryki. Zdaniem profesora ujęcie to, choć niezwykle istotne, jest marginalizowane na rzecz silnie uwypuklonych aspektów i problemów ekonomicznych oraz politycznych. Olatunji Alabi Oyeshile dotyka również tak fundamentalnych problemów, jak sposoby definiowania pojęcia „sztuka afrykańska”. Artykuł stanowi ważny głos w dyskusji, odnosząc się jednocześnie do dwóch zjawisk – neokolonializmu i transkulturowości w estetyce⁹.

⁹ Szerzej o zjawisku transkulturowości w estetyce: K. Wilkoszewska (red.), *Estetyka transkulturowa*, Kraków 2004.

Il. 1. Skrzyżowanie ulic Loveday Street i Commissioner Street w centrum Johannesburga 1968 r., fot. anonimowa

Problem „afrykańskości” w kontekście południowoafrykańskiej sztuki naskalnej porusza Andrzej Rozwadowski. Poddając analizie obecne od lat siedemdziesiątych wieku XX modele badawcze i interpretacyjne malowideł naskalnych ukazuje on zmienność pola widzenia, a także znaczenie spojrzenia przez pryzmat lokalnej tradycji i ujęcia symbolicznego. Ważnym aspektem jest konstatacja, iż redefinicja i nowe rozumienie południowoafrykańskiej sztuki naskalnej wywarły istotny wpływ na badania nad sztuką naskalną w znacznie szerszej, globalnej perspektywie. Problemu zrozumienia fenomenu sztuki afrykańskiej przez badaczy spoza kontynentu, wynikającego ze znaczących różnic kulturowych, dotyka Magdalena Podsiadły, która w odniesieniu do własnych badań terenowych szczegółowo przeanalizowała maski ludu Nuna z miejscowości Zawara oraz ich rolę w rytuale inicjacji. Omawia ona maski, które niczym „wielka księga życia” są ucieleśnieniem najważniejszych dla Afrykanina wartości i mają istotne znaczenie dla konstyтуowania jego tożsamości.

Druga część monografii poświęcona została w całości zagadnieniom związanym z fenomenem *Współczesnej sztuki Afryki*. Aneta Pawłowska przedstawiła złożone zagadnienie *Inspiracji i zapożyczeń ze sztuki prymitywnej przez artystów południowoafrykańskich w I połowie XX wieku*. Problematyka ta ukazana została na szerszym tle rozumienia i sposobów definiowania pojęcia prymitywizmu w sztuce na kontynencie europejskim. Przykłady dzieł twórców funkcjonujących na terenie Afryki Południowej ukazują ciekawy aliaż tradycyjnej ikonografii, stylistyki, jak również sposobów budowania artystycznej narracji z modernistyczną koncepcją sztuki. Ważny aspekt stanowi też znacząca rola, jaką mocarstwa kolonialne przypisywały sztuce w budowaniu tożsamości narodowej osadników.

Renata Díaz-Szmidt oraz Jakub Jankowski w artykule *Pędzel zamiast karabinu – sztuka jako sprzeciw polityczny. Niepokorna twórczość Ramona Esono Ebalé z Gwinei Równikowej*, przybliżają dokonania współczesnego artysty, dla którego źródłem inspiracji jest przede wszystkim trudna postkolonialna historia jego rodzimego kraju. W swoich sugestywnych i niejednokrotnie bezkompromisowych grafikach, rysunkach i komiksach podejmuje on krytyczny dyskurs dotyczący czasów niepodległości, paradoksalnie naznaczonych piętnem terroru i dyktatorskich rządów. Rysunki satyryczne i komiksy Ramona Esono Ebalé mają stanowić pozytywny impuls dla działań podejmowanych na rzecz demokratyzacji. Monografię zamyka artykuł Małgorzaty Baka-Theis, która również podjęła temat współczesnej twórczości artystycznej. Jej tekst, pt. *Postkolonialne hybrydy. Współcześni artyści nigeryjscy wobec problemu tożsamości i historii* porusza ważną kwestię korelacji kultury afrykańskiej i europejskiej, jakiej podlega wielu artystów młodego pokolenia. Przede wszystkim są to twórcy, którzy urodzili się i wychowali w Afryce, natomiast swoje dorosłe życie związali z Zachodem. Historia odciska silne piętno na podejmowanych przez nich tematach odnoszących się do zagadnień takich, jak kolonializm, problem tożsamości czy też kulturowa autentyczność.

Sztuka afrykańska w ujęciu autorów, których teksty publikujemy w monografii, zaprezentowana została w sposób wielopłaszczyznowy, ukazujący różnorakie ujęcia i konteksty. Naukowcy z różnych ośrodków badawczych, re-

prezentujący rozmaite szkoły i perspektywy, również kulturowe, podjęli próbę diagnozy najważniejszych zagadnień powstających na styku tradycji i nowoczesności, a także sztuki i polityki bądź problemów społecznych i tożsamościowych dotyczących Afryki. Teksty odnoszą się do minionych oraz współczesnych osiągnięć sztuki Afrykanów, tworzonej tak na terenie Afryki, jak i poza jej granicami. Dotyczą one między innymi hybrydowości tych realizacji oraz nowych form i politycznych przesłań. W tomie poruszono szeroki krąg zagadnień ukazujących specyfikę sztuki afrykańskiej, a także wskazane zostały narzędzia metodologiczne potrzebne do jej lepszej i głębszej analizy.

Pracę nad publikacją poprzedzono szeregiem ważnych spotkań naukowych i dyskusji prowadzonych zarówno podczas seminariów naukowych Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata w latach 2012–2015, jak i cyklicznymi konferencjami organizowanymi na Uniwersytecie Toruńskim. Pierwsze takie spotkanie odbyło się w roku 2007 w czasie *Festiwalu Kultur Afryki*, w ramach którego zorganizowana została, między innymi, konferencja naukowa poświęcona szeroko pojętym kulturom kontynentu¹⁰. Do kolejnego spotkania doszło w roku 2010 w Szczecinie. Muzeum Narodowe zorganizowało wówczas konferencję zatytułowaną *Sztuka Afryki w kolekcjach i badaniach polskich*¹¹. W listopadzie roku 2015 spotkanie przygotowano na Uniwersytecie Łódzkim w Katedrze Historii Sztuki pod hasłem *Afrykańska tradycja – Afrykańska nowoczesność*¹². Ponadto na ostateczny kształt monografii duży wpływ miały kontakty nawiązane pomiędzy badaczami kultur Afryki podczas międzynarodowej konferencji *1st Central European African Studies Conference (CEASC)* w czeskim Pilźnie w maju roku 2014.

¹⁰ Organizatorami tej konferencji były Pracownia Sztuki Orientu i Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej UMK, a jej efektem czwarty tom „Toruńskich Studiów o Sztuce Orientu”. Zob. A. Nadolska-Styczyńska (red.), *Kultury Afryki. W świecie tradycji, przemian i znaczeń*, Toruń 2009.

¹¹ S. Szafrąński *et al.* (red.), *Sztuka Afryki w kolekcjach i badaniach polskich*, Szczecin 2014.

¹² Szerzej o konferencji: A. Pawłowska, A. Nadolska-Styczyńska, *Międzynarodowa konferencja „Afrykańska tradycja – Afrykańska nowoczesność”*, „Afryka” 2015, nr 42, s. 177–179.

Istotnym elementem współpracy europejskich i pozaeuropejskich ośrodków naukowych jest list intencyjny dotyczący wspólnych przedsięwzięć, podpisany między Uniwersytetem Łódzkim, reprezentowanym przez prorektora prof. dr hab. Zofię Wysokińską, a Wasit University w Iraku, reprezentowanym przez profesora Abedalrazaka Al-Nasira. Planowana kooperacja akademicka zakłada wymianę pracowników naukowych oraz studentów, a także wspólne organizowanie konferencji.

Wyrazem zainteresowania tematem zawierającym się w tytule książki są także inicjatywy związane z przygotowaniem w polskich przestrzeniach muzealnych wystaw, takich jak np. ekspozycja *W służbie władców i czarowników. Sztuka Nigerii*, którą zaprezentowano w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi¹³. Wystawa ukazywała przykłady tradycyjnej afrykańskiej plastyki obrzędowej (maski, figury i fetysze) oraz dzieła współczesnych twórców z tego kontynentu (m.in. 35 grafik, wyobrażających scenki rodzajowe i mitologiczne).

II. 2. Ekspozycja pt. *W służbie władców i czarowników. Sztuka Nigerii*, z Muzeum Enograficznego w Łodzi, fot. A. Barczyk

¹³ Wystawa była prezentowana w dniach 09.10.2015 – 29.02.2016, jej zaś kuratorem był Dariusz Skonieczko. Szczegółowa relacja z wystawy w biuletynie „Afryka” z czerwca 2016 r.